

O EXAME COMO INSTRUMENTO DE CONTROL NO ENSINO SECUNDARIO. ORIXES E EVOLUCIÓN¹

Carmen Benso Calvo*
Universidade de Vigo

O Ensino Secundario moderno, definido como un nivel educativo intermedio entre o Ensino Primario e o Superior, destinado ás capas medias da sociedade e orientado a conseguir homes educados e distinguidos e a preparar para o acceso ás carreiras universitarias, nace a mediados do século XIX, de mans do liberalismo moderado, e impártese nunha rede de centros de nova creación, os institutos. Nestes novos centros, onde a dicir de Antonio Gil de Zárate “todo era preciso crealo”, o modelo educativo que se adopta é o universitario baseado na división do currículo en materias separadas e encargadas a profesores distintos, a segregación dos alumnos en graos ou cursos segundo a idade e o aproveitamento nos estudos, a utilización dun esquema cronoespacial moi uniforme e ríxido, a consagración do exame como proba cerimonial do éxito persoal e o consumo individual de libros de texto².

En realidade non se fai senón eleva-la antiga tradición pedagóxica, con algunhas novidades, a norma legal, en principio indistintamente para os estudos secundarios e universitarios (Regulamento de 1845 e seguintes) e a partir de 1859 de maneira específica para a Segunda Ensinanza (Regulamento de Segunda Ensinanza dese ano). A pesar da autonomía que vai cobrando este nivel, seguirase percibindo claramente a filiación e a marca universitaria de procedencia.

Deste modo enténdese que as prácticas educativas que durante todo o século XIX rexían para os alumnos de Bacharelato non eran senón un mero reflexo das que presidían a vida universitaria, constituíndo aquelas unha boa iniciación para a súa entrada na facultade. Entre tales prácticas queremos destaca-la do exame, o “bautismo burocrático do saber”, que se converteu no eixe ó redor do cal xirou toda a

* Profesora Titular de Teoría e Historia da Educación.

1 Este estudio forma parte do *Proxecto de investigación A Ensinanza Secundaria no ámbito galego*, subvencionado pola Universidade de Vigo.

2 *Vid.* R. Cuesta Fernández, *Sociogénesis de una disciplina escolar: la historia*, Barcelona, Ediciones Pomares-Corredor, 1977, p. 161. O modelo universitario adoptado para a Ensinanza Secundaria xa fora denunciado no seu día por Giner e Cossío.

actividade académica dos institutos³. Axiña adquiriu na ensinanza do Bacharelato un protagonismo sen precedentes. Para os alumnos en tanto significaba a proba fidedigna das súas aptitudes e suficiencia para franquea-la porta de acceso ó seguinte chanzo na orde dos estudos —curso, ciclo ou nivel—; requisito indispensable para lles dar valor oficial ós estudos, o exame dá acceso ó grao de “Bacharel”, nos estudos xerais, e ó título pericial correspondente, nos estudos de aplicación. Para os docentes porque axiña, entre as súas funcións, foi destacando unha, incluso por riba da consagrada función maxistral —de feito, a explicación na cátedra quedou subordinada ó exame—, que consistía en exercer de xuíz na variedade de exames que marcaban a vida escolar do estudante de Secundaria. Para ambos, estudantes e profesores, porque todo o que se desenvolvía na aula e no centro tiña como horizonte o exame, a proba final que debía sanciona-los resultados do proceso ensinar-aprender, un proceso que viña se-lo resultado do aproveitamento e aptitudes do alumno, e do saber e celo do profesor. Se esta práctica, tan habitual e decisiva para a carrei-

ra académica dos estudantes, a consideramos revestida da solemnidade da liturxia académica tradicional, herdada da eclesiástica, teremos unha representación bastante exacta do auténtico significado e protagonismo do exame, ou mellor dito, dos exames, nos institutos.

Aínda que o alumno será permanentemente interrogado en clase acerca dos coñecementos adquiridos —unha práctica que conecta máis coa exercida na escola primaria—, as probas máis serias e decisivas concentráranse ó final do curso, de maneira que alá pola primavera, época na que regulamentariamente empezaban os exames de proba de curso, podemos representárnola escena habitual de alumnos de curta idade, entre os nove ou dez anos e os catorce ou quince, agardando a vez para se presentaren ante un tribunal formado por tres antigos e serios catedráticos, vestidos co traxe académico, isto é, toga, bonete, medalla —de prata para os catedráticos, de ouro para o director— pendente dun cordón negro, para acreditar, de forma oral, os máis diversos saberes, “confiando su destino al terrorífico procedimiento insaculatorio”⁴.

3 Hai que ter presente que o exame —e o seu correlato, o diploma—, estendida a súa práctica a unha rede de institucións de control, entre elas a escola, no século das luces, “es la piedra sobre la que se ha edificado esa particular iglesia de la cultura que llamamos sistema de enseñanza o escuela a secas. [...] Construida a imagen y semejanza de la concepción cristiana de la vida —una sucesión de pruebas que da la divinidad a sus elegidos— la escuela es, en su realidad más esencial, un sistema de exámenes generalizados: tramos de la escalera en la que en este ámbito se materializa el ideal ascético. Visagra entre los religioso y lo cultural, el examen sanciona, certifica y consagra los resultados del proceso de enseñar-aprender. [...] El examen es la pieza giratoria que comunica y suelda lo de dentro con lo de fuera, haciendo que el proceso interno de aprendizaje quede sacralizado en una determinada identidad, la cual desde entonces permanece socialmente constituida” (C. Lerena Aleson, *Reprimir y liberar. Crítica sociológica de la educación y de la cultura contemporáneas*, Madrid, Akal, 1983, p. 31).

4 R. Cuesta Fernández, *op. cit.*, p. 163. Por este procedemento o alumno saca á sorte as leccións ou preguntas que debe responder ante o tribunal.

O EXAME NA ORDENACIÓN DA ENSEINANZA SECUNDARIA DECIMONÓNICA

Unha das bases máis importantes nas que se apoia o novo edificio da educación nacional é o exame. Na ordenación educativa liberal o exame cobrará unha relevancia sen precedentes, constituíndo non só unha parte integrante do currículo, senón un instrumento de control de primeira orde ó servicio da eficacia deste novo servicio público, así como da política centralista e uniformizante que implanta o liberalismo moderado en educación. A opinión que manifestaba Mariano Carderera cara a mediados de século é clara ó respecto:

Los exámenes son [...] el gran resorte de los estudios públicos. Con un buen sistema de exámenes, por cuyo medio sea posible cerciorarse en todo tiempo de lo que en realidad se enseña y se aprende en cada uno de los establecimientos de instrucción pública, es sencillo y fácil el gobierno de este delicado e importante ramo del servicio del Estado. Sin exámenes bien entendidos y eficaces no es posible dirigirlo; es inútil aspirar a los adelantamientos generales de que la nación tiene gran necesidad, y continuarán inutilizándose las aventajadas cualidades de un gran número de jóvenes destinados por sus particulares circunstancias, y por las de la época en que vivimos, a dar un importante impulso a la prosperidad nacional, si se les suministra conocimientos verdaderamente útiles⁵.

Mediante o exame —e a súa variante, a oposición— seleccionaranse os docentes, sancionaranse os resultados da ensinanza, evidenciaranse os progresos da instrucción, recibiranse premios e honores, franquearanse as portas dos niveis académicos máis selectivos, outorgaráselles recoñecemento oficial ós estudos e darase acceso ós graos académicos e ós títulos profesionais. Considerado o exame un imprescindible recurso didáctico —case único, xunto á emulación— para estimular a aplicación do alumno, na práctica constituirá un eficazísimo instrumento de control do que se aprende e ensina na aula, mediatizará os métodos de ensinanza e aprendizaxe usados e actuará de filtro social para o acceso ós niveis de elite do sistema escolar.

Centrándonos na Ensinanza Secundaria comprobamos que a normativa que regula este novo nivel vai impondo, pouco a pouco, a presenza do exame —mellor dito, dos múltiples exames— no Bacharelato ata convertelo na práctica escolar en torno á cal xirará toda a actividade desenvolvida nos institutos. Vexamos cómo tivo lugar este proceso.

O Regulamento General de Instrucción Pública de 1821, ó se referir á Segunda Ensinanza —a ensinanza que proporcionarían as denominadas “universidades de provincia”— determina que “además de los exámenes

5 M. Carderera, “Exámenes públicos y privados”, *Diccionario de Educación y Métodos de Enseñanza*, 3ª ed. corregida y considerablemente aumentada, III tomo, Madrid, Librería de D. Gregorio Hernando, 1884, p. 717.

particulares que sufran los discípulos en su respectiva clase, se celebrarán todos los años exámenes públicos, con asistencia de las autoridades provinciales, para promover por este medio la aplicación de los maestros y discípulos". Trátase dun peculiar sistema de exames públicos que entronca co seguido nos colexios de escolapios⁶ e posteriormente co que establece a lexislación do período isabelino —Lei de 1838— para a Ensinanza Primaria⁷.

O Plan Literario de Estudios y Arreglo General de las Universidades del Reino en 1824 introduce por primeira vez o exame xeral de fin de curso, de carácter público, nas ensinanzas secundarias (art. 140). Exames de ingreso, de curso e de grao formarán, en adiante a tríade de probas que terá que sufrir-lo estudante universitario — e por extensión o de secundaria— e que consolida a lexislación liberal⁸.

Desde o Plan General de Estudios de 1836, tódolos plans de Ensinanza Media —neste período vinculados ós da superior— que se suceden ata a Lei Moyano, dedican unha atención espe-

cial a regula-los exames. Así mesmo, os regulamentos que desenvolven cada un destes plans ocúpense de precisar minuciosamente, como é habitual nelles, o procedemento que se debe seguir en tódalas modalidades de exame. Podemos dicir que a fórmula do exame

Duque de Rivas, de Federico de Madrazo. A lexislación do Duque de Rivas incorporou o exame xeral de fin de curso nos institutos elementais.

6 Vid. V. Faubell Zapata, *Acción educativa de los escolapios en España (1733-1845)*, Madrid, Universidad Pontificia Comillas/Instituto Universitario "Domingo Lázaro", 1987, p. 521 e ss.

7 Sobre os exames correspondentes á Ensinanza Primaria pódese consulta-lo traballo de Ángel Serafín Porto Ucha, "Los exámenes como medio de conformación de la política curricular. Análisis legislativo del XIX español en la primera enseñanza", en *El curriculum. Historia de una mediación social y cultural*, Granada, Universidad de Granada / Instituto de Ciencias de la Educación, 1996, pp. 425-433. Dos exames públicos fai unha boa crítica Mariano Cardenera. Vid. *op. cit.*, p. 419.

8 Antonio Gil de Zárate informa acerca de cómo se gañaba curso previamente na universidade: "Antiguamente no había exámenes anuales o de fin de curso, y hase visto cómo se solía probar la asistencia por medio de testigos que, siendo escolares, se harían mutuamente este servicio, como buenos compañeros. Desde los planes de 1771 se empezaron a poner en uso las cédulas de haber ganado el año, dadas por los respectivos catedráticos, sin previa formalidad alguna y a merced de su capricho, pasándose además a la secretaría por los mismos profesores una lista de los alumnos que se hallaban en este caso. En el plan de 1824 se establecieron por fin los exámenes anuales, medida conveniente y necesaria..." (*De la instrucción pública en España*, T. II, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordomudos, 1855, p. 337).

en Secundaria, en íntima relación coa adoptada para a universidade, queda xa fixada, nos seus trazos máis definitorios, na regulamentación previa á Lei Moyano. A lei de 1857 e o regulamento de Segunda Ensinanza que se aproba en 1859 para a execución desta, cuñarán definitivamente o modelo de exame deseñado con anterioridade para esta etapa e fixará as distintas probas que, a xeito de barreiras, deberán ir salvando os estudantes ó seu paso pola Ensinanza Secundaria.

A lexislación do Duque de Ivas incorporou o exame xeral de fin de curso nos institutos elementais, mentres os alumnos dos institutos superiores e facultades maiores quedaban exentos destes controis determinando que non sufrisen “máis exámenes que los de los grados académicos para seguir sus carreras” (art. 41). Vixente o “Arreglo provisional” de 1836 (o Plan Calomarde, sen incluí-la Primaria e convenientemente retocado), a restablecida Dirección Xeral de Estudios elaborou dous regulamentos de exames para as universidades e demais establecementos literarios do reino⁹ —incluídos os primeiros institutos que se van creando na época—, proponendo unha nova modalidade de exame “para asegurar la debida imparcialidad de los jueces y para probar la suficiencia y el aprovechamiento de los es-

tudiantes”. As novidades máis importantes que introduciron tales regulamentos, e que segundo Gil de Zárate causaron gran sensación nas escolas e ata algunha algarada nas universidades, consistían na adopción do famoso procedemento insaculatorio, deixando que fose o azar o que determinase as preguntas que debía contesta-lo estudante, e en establecer un procedemento que garantise o anonimato das probas escritas ata que fose efectuada a cualificación destas por parte da comisión de exame. Ademais, fixéronse exames extraordinarios en outubro para os alumnos que lles permitía ós catedráticos ser máis rigorosos en xuño sen medo a que o alumno perdesse o curso. Mentres o regulamento de 1837 só prevía unha proba escrita —realizada nunha hora—, o de 1838 —asinado por Someruelos— combina o exercicio escrito —de hora e media de duración— e o exercicio oral, individual e público, a cada examinando, por espacio de dez ou quince minutos.

O Plan Pidal, aprobado por Real Decreto de 17 de setembro de 1845 —e o regulamento que o desenvolveu, de igual data¹⁰— non fixo senón adopta-lo sistema de exame de proba de curso —agora por materias e limitado á proba oral— xa establecido con anterioridade e reforza-lo control do alumnado na aula polo profesor, de maneira

⁹ Reglamento para los exámenes en las universidades y demás establecimientos literarios del reino, aprobado por Real Orde de 20 de maio de 1837 (*Gaceta de Madrid*, 4 de xuño de 1837) e Reglamento de exámenes, aprobado por Real Decreto de 6 de setembro de 1838 (*Gaceta de Madrid*, 14 de setembro de 1838), asinado por Someruelos.

¹⁰ Reglamento para la ejecución del plan de estudios, decretado por S.M. en 17 de septiembre de 1845 (*Gaceta de Madrid*, 31 de outubro, 1 e 2 de novembro do mesmo ano).

que só poderían optar ó exame final os estudantes que pola súa asistencia e comportamento non perdesen a matrícula¹¹. Con isto queríase poñer freo á situación, bastante habitual, segundo os testemuños da época, que vivían universidades e colexios nos que unha boa parte dos alumnos desaparecía das aulas e só regresaba para face-lo exame final, resultando disto que estudantes que a penas viran un libro, pola excesiva benignidade dos profesores, aprobaban sen excesiva dificultade. Paga a pena coñece-lo que escribía Mariano Carderera, mestre normal e inspector xeral de ensinanza, no *Boletín de Instrucción Pública*:

Ha sido por desgracia común en muchos establecimientos, la circunstancia de presentarse los estudiantes a inscribirse en la matrícula correspondiente después de haber transcurrido por lo menos un tercio de curso académico; o matricularse unos por otros, los presentes por los ausentes, para que éstos puedan permanecer en sus casas por más tiempo. Otras veces concurren a matricularse y regresan a sus familias hasta que el curso va a terminar. Hechos son estos, que, si no tienen lugar en todas las universidades, han sido hasta aquí muy generales y frecuentes en algunas, que han pasado a la vista de todos, y sobre que no tememos ser desmentidos. Pues todos estos jóvenes que de ordinario no han abierto un libro

mientras han permanecido ausentes de la universidad, se examinan y prueban, como se dice, curso; adelantan un año en la carrera, y tras éste otro en los mismos términos. Suponemos que son examinados y probados, porque en otro caso resultaría que prueban curso sin examen, con manifiesta infracción de la ley¹².

Neste plan, que consolidaba a nova Ensinanza Secundaria, optouse definitivamente polo exame oral, individual e público¹³, de carácter teórico e práctico, segundo a natureza da disciplina, e realizado ante un tribunal composto por tres catedráticos, un sempre da materia obxecto de exame; estendeuse o exame anual ós alumnos dos establecementos privados e recorreuse tamén ó exame —ou á súa variante, a oposición— para conferi-los premios xerais e extraordinarios para os alumnos máis sobresaíntes ós que facía referencia o plan de estudos. Ademais, o regulamento establecía outros exames “particulares”, a xeito de controis internos no curso e desprovistos da solemnidade reservada ós de fin de curso, os últimos días de decembro e marzo, a cargo do propio catedrático da materia, a fin de que se puidese formar xuízo exacto dos adiantos dos alumnos e ós que poderían asisti-los pais, titores e encargados dos alumnos que quixesen presencialsos.

11 Con esta medida queríase acabar co elevado absentismo nos colexios e universidades pois, segundo Carderera, eran moitos os estudantes que durante o curso permanecían ausentes da universidade e, sen a penas coller un libro, só acudían a ela para se examinaren (*op. cit.*, p. 421).

12 O traballo tamén está incluído no *Diccionario de Educación y Métodos de Enseñanza* do autor, *op. cit.*, p. 421.

13 O artigo 44 do citado Decreto dicía así: “Los exámenes serán públicos, y las preguntas que se hagan a los alumnos se sacarán por suerte, sin que los examinadores hagan más que oír y fallar en virtud de las respuestas”. *Historia de la Educación en España*. T. II. *De las Cortes de Cádiz a la revolución de 1868*, Madrid, Ministerio de Educación, 1979, p. 222.

En xeral, os plans e regulamentos que seguen ó de 1845 non fan senón confirma-las esixencias e procedementos que para os exames establecera o citado Plan Pidal. Unha novidade destacable é a introducción, no Regulamento de 1847 (*Gaceta de Madrid* de 22 de agosto dese ano), dunha proba escrita que antecederá á oral nos exames de fin de curso para os alumnos de institutos e da Facultade de Filosofía (art. 233). Coa mesma profusión de detalles que para as orais determinábase o procedemento que se debería seguir para esta singular proba (non se volverá recorrer ó exame escrito ata finais de século):

Desde el día 20 de Mayo, sin perjuicio de las lecciones, se dividirán los alumnos de latinidad, retórica y literatura en tandas de a lo más diez cada una. En distintos días, a la hora señalada y en sitio dispuesto al intento, se reunirán los alumnos de cada tanda, presididos por un catedrático; éste les dictará un tema corto que copiarán en el acto, y se retirará enseguida, quedando aquellos bajo la vigilancia de los bedeles para que en el espacio de dos horas, a lo más, hagan la tarea que les haya sido impuesta (art. 234).

En consecuencia, ampliábase o tempo dedicado ós exames de fin de curso que empezaría na metade de maio, continuaría no mes de xuño e ampliaríase para os exames extraordinarios coa última quincena de setembro. Non obstante, os controis que proporcionaban coñecemento dos

adiantos dos alumnos no curso, quedaban reducidos a un só exame establecido para os primeiros días de febreiro. A escala de cualificacións sería de sobresáinte, bo, mediano e malo. Esta proba non tardará en suprimirse cando o control efectuado polo profesor acerca da aplicación e o aproveitamento do alumno se traslade ó día a día. Así, xa o Regulamento de Estudos de 1852 (art. 67), dispón que as cátedras duren hora e media e que parte dese tempo se empregue “en tomar la lección, lo que no puede omitirse en ninguna asignatura anterior al grado de Bachiller en las Facultades; parte en la explicación del profesor, y parte en preguntas sobre materias de lecciones anteriores, o en ejercicios correspondientes a la asignatura”. Na distribución horaria da actividade escolar para cada curso de Bacharelato reserva un espacio ó inicio de cada sesión, e previamente á explicación do profesor, para “dar de memoria las lecciones”¹⁴.

Dado o baixo nivel académico exhibido polo alumnado que ingresaba nos institutos, axiña se introduciu unha proba (¡outro exame!), o mínimo equipamento instrumental esixido para iniciar a Segunda Ensinanza ós rapaces que optasen a matricularse nesta (art. 149 do Regulamento de Estudos de 1852). Deste modo, a primeira experiencia que un alumno de nove ou dez anos ía ter co instituto consistiría, en adiante, no “exame riguroso” que sobre determinadas materias

¹⁴ Decreto de 10 de setembro de 1852. En M. Utande Igualada, *Planes de estudio de enseñanza media*, Madrid, Ministerio de Educación Nacional/ Dirección General de Enseñanza Media, 1964, pp. 128-130.

Banco dos castigados, gravado da época. As reformas de Moyano permaneceron vixentes durante o resto do século XIX.

(especialmente escritura, gramática e ortografía, ó que se uniría despois o cálculo) ía sufrir —nunca mellor dito— ante unha comisión composta de tres catedráticos do instituto, nomeados polo director deste de entre as materias análogas do exame¹⁵.

A Lei Moyano e a normativa que se dicta para o seu desenvolvemento (Regulamento de Segunda Ensinanza de 1859), non fan senón consolida-la tendencia dos plans precedentes a reforza-lo papel do exame como principal estímulo para logra-la aplicación do alumno, como garantía da máxima calidade e eficacia na Ensinanza Secundaria —garantía que supón o

control do labor realizado na cátedra— e como mellor procedemento para acredita-la suficiencia dos estudantes en orde a conferi-los graos académicos e os títulos periciais. O resultado será a multiplicación dos exames nos establecementos oficiais de Segunda Ensinanza e a potenciación da función examinadora do profesorado público. Certo é que ó profesor tamén lle incumbe realizar outro tipo de controis: a asistencia regular á cátedra do alumnado “pasando lista nominal o tomando nota de los asientos ocupados”, o estudio continuado da materia preguntándolles diariamente a lección ós seus alumnos e “anotando la manera como hayan respondido a la lección y a las preguntas que se les hiciera”, a compostura e o comportamento exhibidos na aula rexistrando igualmente “los actos de inquietud y travesura que hayan cometido”. Control e vixilancia permanente a fin de poder confeccionar mensualmente unha lista dos alumnos da súa clase, con expresión das faltas de asistencia, lección e compostura en que incorresen, e a cualificación da súa memoria, intelixencia, aplicación e conducta con obxecto de informar ás persoas encargadas destes; e outra lista dos alumnos que máis se distinguisen polo seu aproveitamento e conducta, na que figurarán os nomes durante o mes “en un cuadro de honor que se colocará en lugar visible del edificio”. Vixiar e controlar —léase exami-

¹⁵ A pesar do exame de ingreso, o nivel instructivo dos alumnos que se matriculaban en Secundaria era baixísimo, como se observa nas memorias anuais realizadas polas universidades, o que levou a que se incorporase no plan de estudos de Bacharelato unha materia complementaria de repaso de lectura e escritura.

nar— son funcións inherentes ó modelo pedagóxico adoptado para estes centros, modelo, por outra parte non orixinal senón herdado das institucións do Século das Luces. Aínda sendo outras funcións moi importantes, non cabe dúbida de que a función de xuíz nos exames será a máis estelar para o catedrático de instituto, máxime cando “la calificación hecha por los jueces será decisiva, y contra ella no se admitirá recurso de ninguna clase” (art. 163 do Regulamento de 1859).

Tódolos alumnos terán que sufrir repetidamente varios tipos de exame ó longo da súa traxectoria escolar. Vexamos a este respecto o que determina o primeiro regulamento específico para os Ensinanza Secundaria, aprobado por Decreto de 22 de maio de 1859, e que tivo unha longa vixencia. Calquera alumno que desexe cursa-la Segunda Ensinanza —sexa oficial, privada ou domesticamente— deberá examinarse no instituto ante o catedrático de primeiro ano de Latín e Castelán, o de Aritmética e Álgebra e outro nomeado polo director¹⁶. Ó longo dos cursos cada materia será obxecto dun exame especial, a excepción das de repaso de lectura e escritura e a de Doutrina cristiá, relixión e moral, —despois engadirase o Debuxo, a Caligrafía e a Ximnasia. O exame de proba de curso ocupaba un posto estelar entre tódalas actividades académicas do instituto. Dalgunha maneira todo o que se fixese

no curso estaba enfocado a este exame. Había exames ordinarios, en xuño, e extraordinarios, en setembro. Ós primeiros podía presentarse o alumno oficial que figurase na lista elaborada polo catedrático da materia —se un alumno acumulaba o número de faltas que prescribía o regulamento era borrado da lista—, previo pago do segundo prazo da matrícula e os dereitos de exame. O alumno agardará a vez prevista para o seu exame que consistirá en responder ás preguntas que por espacio de dez minutos, polo menos, fagan os xuíces —tres catedráticos— sobre tres leccións da materia sacadas por sorte. Ós exames extraordinarios poderán optalos alumnos incluídos nas listas dos catedráticos como admisibles a eles, os que non se presentasen ós ordinarios, os suspensos e os que desexasen obter unha cualificación superior á que lograsen nos ordinarios. A cualificación feita polos xuíces (sobresáinte, notablemente aproveitado, bo, mediano ou suspenso) será decisiva e non se poderá recorrer. Concluídos os exames, tanto ordinarios coma extraordinarios, nos institutos, comezarán os dos alumnos dos colexios privados. Estes terán lugar no propio instituto, se o centro estivese na mesma poboación, ou no propio colexio, se este fose doutra poboación, lugar a onde se desprazarían dous catedráticos para efectualos. Os tribunais para estes exames estarán formados

¹⁶ No caso da ensinanza privada, se o colexio estivese en distinta poboación que o instituto, constituirase un tribunal formado por dous catedráticos e un profesor do colexio nomeado polo seu director. No caso da ensinanza doméstica, se na vila de residencia do alumno non houbera instituto nin colexio privado o exame verificarase ante un mestre de Primeira Ensinanza nomeado polo alcalde (Regulamento de 1859).

por dous catedráticos do instituto e o profesor da materia do colexio. Os alumnos da ensinanza doméstica serán examinados no instituto provisional, ou no establecemento incorporado máis próximo ó da súa residencia, despois de finalizados os exames nos colexios privados.

Para o alumno que obtivese a cualificación de sobresaínte no exame de xuño e aspirase ó premio ordinario da materia, non acabara a súa actividade posto que debía optar á oposición correspondente e someterse ós exercicios estipulados no regulamento ante o mesmo tribunal¹⁷. Igualmente, os alumnos terán opción a premios extraordinarios, un por Letras e outro por Ciencias, consistentes na obtención do grao de Bacharel. Algúns plans de estudos —coma o de 23 de setembro de 1857— estipulan exames especiais para pasar do primeiro ó segundo período da Segunda Ensinanza. En calquera época do curso poderían celebrarse exames para o grao de Bacharel en Artes, ó que conducían os estudos xerais, e os títulos periciais correspondentes ós estudos de aplicación, sen

dúbida un acontecemento moi relevante na vida do estudante que coroaba cun acto solemne os seus estudos secundarios. Os que fosen cualificados de sobresaíntes en tódolos exercicios, poderían tamén optar ó premio extraordinario —dous en Bacharelato, letras e ciencias, e un por cada carreira pericial—, mediante oposición.

O EXAME NA LEXISLACIÓN ESCOLAR DE ENTRESÉCULOS

Basicamente a normativa sobre exames permaneceu sen alterar durante toda a segunda metade do século XIX. Considerando o exame, oral, individual e público, como a proba idónea da suficiencia e aptitudes do alumno, e a garantía do traballo deste e do profesor, seguiu constituíndo o instrumento utilizado para lles dar valor académico ós estudos da Segunda Ensinanza, permanecendo o exame de ingreso¹⁸, o de fin de curso e o de grao, con escasas variacións, ata o regulamento de exames de 1901. Igualmente quedou consolidado o interrogatorio diario do profesor na clase sobre a lección

17 Non sempre os alumnos mostraban interese por sometérense a máis probas unha vez acabados os exames, pois segundo a información que ofrece a memoria da Universidade de Santiago relativa ó curso 1859-1860, moitos eran os alumnos que destacaban polo seu aproveitamento, aínda que era de sentir que non tomasen interese en obter os premios que establece o regulamento. Quizais, como se suxire, as escasas vantaxes dos premios non compensaban o esforzo para obtelos. *Memoria acerca del estado de la enseñanza en la Universidad de Santiago y en los establecimientos de Instrucción Pública de su distrito en el curso de 1859 a 1860*, Santiago, Establecimiento Tipográfico de Manuel Mirás, 1861, p. 37.

18 O carácter selectivo da Ensinanza Secundaria levou a reforza-la proba de ingreso. O plan de estudos de 1898 de Germán Gamazo mantiña o exame individual dos alumnos polo tribunal e esixía contestar satisfactoriamente as preguntas formuladas sobre as materias da Ensinanza Primaria Superior, realizar un exercicio de lectura dun breve anaco en prosa ou verso dun autor clásico castelán, escribir ó dictado, en letra facilmente lexible e sen erros ortográficos unha frase calquera e practicar unha operación de multiplicar ou dividir números enteiros (*Vid. Utande Igualada, op. cit.* p. 337).

previamente explicada, que, ó tempo que acreditaba o traballo continuado do alumno, preparaba para o exame global e decisivo de final de curso. En realidade a práctica docente en Secundaria —preguntar, explicar, vixiar e examinar— quedará definida nos inicios do Bacharelato e desde entón transmitirase, como rutina pedagóxica, ás novas xeracións de profesores practicamente ata os nosos días.

ue as normas a penas variasen non quere dicir que non xurdisen problemas en torno á práctica do exame, problemas cada vez máis agudizados, se cabe, a medida que avanza o século, de maneira que na crise que viviu a Ensinanza Secundaria a finais do século XIX, a cuestión dos exames figuraba en orde preeminente unida á dos libros de texto. ¿ ue era o que se criticaba? Moi ampla e variada era a crítica que se vertía sobre o exame procedente de distintos ámbitos. É coñecida a posición do sector institucionista a este respecto avogando pola supresión dos exames. Giner escribía un artigo con este expresivo título: “O educación o exámenes”¹⁹; Vincenti, coma outros rexeneracionistas, cría necesaria a reforma da ensinanza pública que pasaba por suprimi-los exames e os libros de texto: “Hay que estudiar para saber y no para sacar el titullilo; suprimánse esos dos

Francisco Giner de los Ríos: “O educación o exámenes”, así rezaba o título do seu artigo.

aspectos y los estudiantes llegarán a saber materias y no libros, asignaturas y no textos”²⁰. Pero o descrédito dos exames chegou a tal extremo que incluso entre os seus partidarios —a práctica xeneralidade do profesorado dos institutos— se elevaron voces reclamando a necesidade de introducir certas reformas para “vigorizarlos y dignificarlos con prudente rigor”²¹. A este respecto denunciábase que os exames

19 *Obras completas de Francisco Giner de los Ríos*, T. X. *Pedagogía universitaria. Problemas y noticias*, Madrid, 1924, pp. 82-101.

20 *El Globo*, Madrid, 7 de xuño de 1899. Citado por E. Díaz de la Guardia, *Evolución y desarrollo de la enseñanza media en España de 1875 a 1930. Un conflicto político pedagógico*, Madrid, Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1988, p. 159.

21 F. Araujo, *El problema de la segunda enseñanza*, Cáceres, Tip., enc. e lib. de Jiménez, 1901, p. 22. O autor foi catedrático de Segunda Ensinanza, inspector xeral de ensinanza e conselleiro de Instrucción Pública. En 1898 o pro-

fosen “una farsa indigna” debido á lenidade con que se practicaban e que, por tanto, non cumprisen a súa misión de sancionar xustamente a aplicación e o rendemento do alumno. Non probaban a suficiencia do estudante nin eran a garantía do traballo do alumno e mais do profesor, méritos que os seus defensores lles atribuían. As causas do descrédito no que caera o exame oral, efectuado ante tribunal, realizado nos institutos eran varias: os tribunais non actuaban correctamente, pois en realidade só preguntaba o profesor da materia, limitándose os outros dous catedráticos a ser meros espectadores da proba, achegando, sen embargo, ás cualificacións os seus compromisos persoais; a moralidade dos docentes estaba baixo sospeita, pois con frecuencia se levaba á cátedra o nepotismo practicado noutros ámbitos da vida do país; ademais eran acusados de estar movidos máis por intereses económicos —recórdese que os exames lles reportaban un cotizado sobresoldo— ca polos académicos²². A isto engadíase o pouco rigor e a escasa esixencia mostrada polos profesores que “llegado el caso de calificar el examen, unos por sentimentalismos fuera de lugar, otros por debilidad de carácter, alguno por alardear de generoso y casi todos por

flaquezas de la voluntad y estímulos del mal ejemplo, no se deciden a reprobar al alumno reprobable y otorgan patente de saber al que públicamente acaba demostrando su ineptitud”²³. O problema cobraba unha nova dimensión ó estar relacionado con outra grave polémica na que estaba envolto o profesorado dos institutos: cada vez se aplicaban máis os profesores a elaboralos seus propios libros de texto, un material que en vez de estar escrito con propósito verdadeiramente didáctico, respondía tan só a dar contestación ás preguntas dos exames, razón pola cal o alumno se vía obrigado a adquirir, ás veces a un prezo abusivo, o manual do profesor que preparaba para o exame específico da súa materia. Ademais, a proba oral demostrara algúns inconvenientes ó non quedar reflectidos os coñecementos de cara ás posibles reclamacións, ó se converter en torneos de meras aparencias científicas, alzándose co triunfo o máis ousado ou o de maior verbosidade, ó no ser práctico polo excesivo número de alumnos por profesor e pola imposibilidade material de incrementalos cadros de profesores, o que facía que estes soamente puidesen dedicar uns poucos minutos a cada alumno²⁴. Por se iso fose pouco quedaba o problema xurdido desde o ámbito

fesorado oficial inclinábase por suprimirlas probas de fin de curso e revalorizalos de grao como verdadeiros exames de coñecemento, comezando a pedir a supresión das comisións examinadoras pola imposibilidade de realizar tódalas viaxes e o desprestixio que supoñían. *Vid.* E. Díaz de la Guardia, *op. cit.*, p. 149.

22 Á percepción deste sobresoldo, que tiña o volume determinado polo número de exames efectuados, atribúe Fernando Araujo a loita de intereses que existía entre uns e outros establecementos “y que explica de modo bien poco digno la crecida matrícula de ciertos Institutos” (*op. cit.*, p. 29).

23 *Ibidem*, p. 25.

24 E. Díaz de la Guardia, *op. cit.*, p. 212. Este autor trata extensamente toda a polémica xurdida a finais de século en torno ós exames.

da ensinanza privada que desexaba verse liberada da tutela que sobre ela exercía o Estado a través das comisións de exames²⁵.

A estes problemas tratou de facer fronte a lexislación escolar de entreséculos. As primeiras medidas foron dirixidas a controla-lo uso indebido que se facía do libro de texto. Desde a reforma do ministro Groizard de 1894 incidiuse en que fose o programa da materia, axustado ós programas oficiais —tamén chamados índices ou cuestionarios noutros plans—, e non o texto do profesor, os que servisen de base para o exame. Ademais, o Plan de Germán Gamazo de 1898, sen prescindir da proba oral, introducía nos exames de curso e nos de grao algún exercicio escrito. Pero a auténtica reforma dos exames chegou da man de Romanones. Este ministro liberal deu-lles, en 1901, unha nova orientación, coa particularidade de que ía ser ben distinta no caso da ensinanza oficial e da privada. Nos institutos poñíase en marcha unha concepción da avaliación máis acorde coas propostas da pedagogía institucionista. Nos colexios privados endurecíase o exame oficial como único instrumento para lles dar validez académica ós estudos realizados neses centros polo alumnado. Mentres nos

institutos se lle daba opción ó catedrático de cada materia a realiza-lo exame de fin de curso na forma en que lle parecese máis oportuna, “según la índole especial de cada materia y el acuerdo del Claustro respectivo” —polo que desaparecían os tribunais de exame—, nos centros de ensino non oficiais actuarían os tribunais, agora sempre no instituto, sometendo o alumno a unha triple proba: a primeira escrita, contestando a unha das dúas leccións do programa sacadas á sorte, a segunda oral, contestando ás preguntas que libremente lle faga o tribunal, e a terceira, de carácter práctico, sobre tradución, análise ou exame de obxectos²⁶. O resto de exames, os de ingreso, reválida e grao, mantíñanse iguais para todos. O seu saneamento e a dignificación pasaba tamén por suprimilas comisións e os dereitos de exame, entendendo que “los exámenes jamás debieron ser origen de ingresos particulares”²⁷.

É de interese a nova proposta que se fai sobre o exame na exposición que precede ó Real Decreto de 12 de abril de 1901 e que levaba a desmontala base na que se sustentaba o modelo sancionador da ensinanza decimonónica e por suposto a destruír “todo el aparato artificial y externo que hace de

25 Exames que non se libraban de críticas ó considerar que a súa actuación non era máis ca un puro formalismo, xa que polo xeral se limitaban os catedráticos comisionados a dar oficialidade ás cualificacións outorgadas ós alumnos nos establecementos.

26 Vid. o Reglamento de Exámenes y Grados en las Universidades, Institutos, Escuelas Normales, de Veterinaria y de Comercio aprobado por Real Decreto de 10 de maio de 1901. Unha edición oficial deste foi publicada nese ano en Madrid pola Imprenta da sucesora de M. Minuesa de los Ríos.

27 Real Decreto de 12 de abril de 1901 que implanta novas reformas na ensinanza oficial. En M. Utande Igualada, *op. cit.*, p. 375.

Germán Gamazo. No seu plan considerábanse as probas escritas, amén das orais xa establecidas.

los exámenes, sí, un acto solemne, pero con la solemnidad de las representaciones teatrales”:

Es necesario que el examen no sea un acto distinto de todos los actos escolares habituales; es necesario que sea una continuación de éstos, un diálogo más de los que el Catedrático debe sostener a diario

con sus alumnos, para hacer la enseñanza viva, fecunda y provechosa. Llano es que este examen, resultado del conocimiento que el Catedrático debe tener de todos sus alumnos, será muy difícil en las clases numerosas, y por esto hay que entender a que ninguna clase exceda de cien alumnos, pues pasado este número, no sólo se hace muy difícil mantener el orden y la atención, sí que es imposible que la labor del Maestro sea provechosa²⁸.

Os cambios introducidos no exame de ingreso²⁹, obedecían a innovadores esquemas pedagóxicos que desterraban o modelo educativo segundo o costume, de carácter libresco e memorístico, e apostaban por unha ensinanza intuitiva e práctica:

Las modificaciones introducidas en el examen de ingreso obedecen a la necesidad de que el que ha de entrar en la segunda enseñanza muestre desde el principio la condición de sus facultades discursivas, traduciendo en palabras sus sensaciones referentes a las cualidades externas de los objetos materiales, no limitándose a dar señales, como principio de su carrera, de la educación memorista y verbalista, ajena a todo conocimiento positivo de las cosas, que en lo sucesivo no sólo no le ha de servir de provecho, sino que, por el contrario, le ha de causar grave daño ante las realidades de la vida³⁰.

Se esta especie de “avaliación continua” á que alude o decreto era difícil de conseguir no ensino oficial

28 *Ibidem*.

29 Agora constará dun exercicio escrito —escritura ó dictado dunha pasaxe do *Quijote* e nas operacións de aritmética que o tribunal proñoa—, dun exercicio oral sobre nocións xerais de aritmética e xeometría práctica, de coñecementos útiles —Natureza, Ciencias, Artes e Industrias— e de Relixión e Moral, e dun exercicio práctico consistente “en el examen por el alumno de un objeto sencillo, natural o artificial, y explicación de sus cualidades”, lectura, explicación oral e análise gramatical dunha pasaxe do *Quijote* e nocións de xeometría sobre o mapa.

30 *Ibidem*, p. 374.

se non se reducía drasticamente o número de alumnos por clase —evidentemente moi por debaixo dos cen que menciona o texto— e non cambiaba a mentalidade dun profesorado moi convencido do poder estimulador —mellor dito, intimidador— do exame para promover a aplicación do alumno, na ensinanza privada dificilmente cabía esperar que estes exercicios se convertesen nun acto académico máis dos que os profesores sosteñen a cotío cos alumnos; pola contra, as probas representarían, agora máis ca nunca, o único obxectivo da carreira escolar. A medida, como é de esperar, non tardou en provocar unha forte reacción nas filas do ensino privado.

UN PROBLEMA PERMANENTE: O RIGOR DOS EXAMES

Se dous dos obxectivos expresos do exame eran garantir a eficacia da ensinanza e estimular o traballo do alumno era necesario sancionar xustamente a aplicación e o aproveitamento dos estudantes garantindo o máximo rigor na súa práctica. Pois ben, aínda que é constante o interese manifestado polos distintos gobernos liberais en conseguir tales obxectivos, a falta de rigor na actuación dos tribunais de exame será o principal problema que ó longo de todo o século experimenta o procedemento de avaliación adoptado

para a Ensinanza Secundaria. Paradoxalmente, a pesar do aparato formal con que son revestidas as probas interrogatorias nos institutos, e a pesar dos mecanismos previstos nos distintos regulamentos para evitar calquera tentación de imparcialidade por parte dos catedráticos, nin os exames se fan co debido rigor e a seriedade que esixe unha ensinanza fundada no temor do alumno ó exame³¹, nin coa obxectividade que reclama a xusta cualificación do alumno que ten que actuar de incentivo á súa aplicación. Son continuas as alusións que se fan neste sentido desde instancias políticas, académicas e profesionais.

A propia insistencia da lexislación escolar no necesario rigor dos exames é unha proba do seu permanente incumprimento. É frecuente encontrar nos plans de estudio que se suceden ó longo do século XIX recomendacións, obxervacións ou medidas concretas respecto á actuación dos tribunais nos exames. Así, por exemplo, a reforma de 21 de outubro de 1868 insería o seguinte artigo: “Los profesores de los establecimientos públicos cuidarán de que haya rigor en los exámenes, para que sean una garantía de la instrucción y capacidad de los alumnos” (art. 9). Na exposición que precede o Plan de Estudos de 13 de setembro de 1898 do ministro Gamazo faise unha clara alusión a este importante obxectivo da reforma:

31 A opinión de Gil de Zárate é un reflexo da orientación marcada pola pedagogía oficial da época: “El único temor verdadero que tiene el escolar, es el del examen: si falta ese temor, falta el estudio; y solo conservándolo, solo haciéndole ver a todas horas pendiente la reprobación sobre su cabeza, es como se consigue que haga esfuerzos para evitar su vergüenza” (*De la Instrucción pública en España*, T. II, *op. cit.*, p. 339).

Las pruebas a que han de someterse los alumnos en exámenes y grados, se fijan de manera que se asegure en lo posible la seriedad de tan importantes actos y se rodee de todas las garantías apetecibles la declaración de aptitud expedida por los Tribunales de examen de ingreso hasta los del grado de Bachiller.

As autoridades académicas non fan senón recomendarlle constantemente ó profesorado dos institutos prudencia á hora de outorga-las cualificacións, claro sinal da excesiva benignidade coa que actuaban os tribunais de exame, o que incluso provocou que a administración chegase a limita-la porcentaxe de sobresañtes e notables que o profesor podía dar na súa materia. Os logros, aínda que parciais, neste sentido, sempre son convenientemente resaltados nos informes realizados sobre os establecementos de Segunda Ensinanza. Na memoria do curso 1859-60 realizada pola Universidade de Santiago, os datos que se ofrecen para o conxunto dos institutos do distrito galego son os seguintes:

Si se atiende al número de matrículas por asignaturas aparece un total de 2.973; y habiéndose verificado 2.080 exámenes con aprobación, resulta que han quedado ineficaces 893 matrículas. Esta baja procede principalmente del abandono en la asistencia a las clases, pues por tal concepto hubo la de 595. Por virtud de reprobación fueron excluidos de la prueba de curso 67, y pueden también comprenderse en esta clase

la mayor parte de los 228 que no se presentaron a examen³².

Pois ben, aínda que a porcentaxe dos alumnos reprobados no exame foi notablemente escasa (un 3,2% do total de examinados), a satisfacción polo cadro estatístico presentado era manifesta por considerar que tales datos demostraban un aumento do rigor nos exames. Exhortábase, non obstante, ós tribunais a continuar nesa liña, dado que “una de las causas que influyen perniciosamente en el atraso de la enseñanza es la lenidad en estos actos”. Ó parecer, o principal problema presentábano os resultados dos exames de ingreso, posto que aínda que os alumnos procedentes das escolas primarias manifestaban unha pésima preparación, era “un rarísimo suceso el sufrir reprobación en ellos”³³.

A opinión dos expertos non cambiara moito transcorridas unhas décadas. Máis ben o problema, como xa se indicou anteriormente, agudizárase ata tal extremo que colaborara en provocar unha seria crise na Ensinanza Secundaria. Estas eran as palabras de Fernando Araujo, catedrático de instituto, inspector xeral de ensinanza e conselleiro de Instrucción Pública, a finais de século:

Todos reconocen que el descrédito de los exámenes procede de la lenidad con que se practican, pero son muy pocos los que,

32 *Memoria acerca del estado de la enseñanza en la Universidad de Santiago...*, op. cit., p. 33.

33 *Memoria del Estado de la Instrucción Pública en el Distrito Universitario de Santiago redactada con arreglo al artículo 29 del reglamento administrativo*. Anuario da Universidade para o curso de 1859 a 1860, Santiago, Imprenta de Manuel Mirás, 1860, p. 33. Esta foi a razón pola que se creou en 1857 nos institutos a clase diaria de exercicios de Primeira Ensinanza, que posteriormente se reduciu a tres leccións de repaso de lectura e escritura.

sometidos a pruebas más rigurosas, no las rechazan para los suyos. En el profesorado mismo, todos proclaman la necesidad de un criterio de prudente rigor, para que la prueba del examen resulte eficaz y autorizada; pero llegado el caso de calificar el examen, unos por sentimentalismos fuera de lugar, otros por la debilidad del carácter, alguno por alardear de generoso y caso todos por flaquezas de la voluntad y estímulos de mal ejemplo, no se deciden a reprobado al alumno reprochable y otorgan patente de saber al que públicamente acaba de demostrar su ineptitud³⁴.

En algo coinciden as opinións de autores de mediados e finais de século: sen a cooperación dos profesores, calquera regulamentación está dirixida ó fracaso. Moi significativa era a conclusión de Gil de Zárate respecto ó problema:

No consistía el mal en los defectos que pudieran tener esos reglamentos: aun siendo inmejorables, hubieran producido los mismos resultados. El vicio principal estaba en lo que no podían remediar; en la disposición de ánimo de los profesores respecto de este punto. Por muy exquisitas y sabias combinaciones que invente el Gobierno para asegurar el rigor en los exámenes, todas se resuelven definitivamente en el voto del examinador; y si éste ha tomado el partido de aprobarlo todo, no hay fórmulas que valgan. La conciencia del juez es la única regla, la sola precaución en los exámenes: donde la conciencia falta, lo demás es inútil³⁵.

Á mesma conclusión chegaba Fernando Araujo medio século des-

pois: o remedio ó descrédito en que caeran os exames residía “en el cambio de carácter, en la vigorización del sentido moral” dos profesores e dos pais, máis interesados estes polo aprobado ca polo aproveitamento dos seus fillos³⁶.

Outro profesor, Eloy Luis-André, catedrático de Filosofía do Instituto de Toledo —anteriormente fórao do de Ourense— aludía a outra das medidas que había que tomar respecto ós exames: a necesidade de reducilos, do contrario sería imposible calquera indicio de mellora por parte dun profesorado que empregaba a maior parte do seu tempo e do seu esforzo examinando. O comentario que o autor facía reflectía a gravidade do problema:

No hay que olvidar que desde el 20 de Mayo hasta 1º de Julio (en Institutos de regular frecuentación), y desde el 15 de Septiembre hasta el 1º de Octubre, los Centros docentes no hacen otra cosa que examinar. Y hay que confesar que si abrumadora es la tarea para quien examina, no lo es menos para el examinador. Yo he de decir, que después de seis horas de exámenes quedo inutilizado para toda clase de labor intelectual; y conozco a muchos compañeros a quienes les pasa lo mismo, hasta llegar a los límites del agotamiento cerebral. El examen tiene algo de embrutecedor para ambas partes. Es a todas luces absurdo que los profesores oficiales de nuestros Institutos sólo puedan dedicar a desarrollar de su programa cuatro meses al año, y dos meses, en cambio, a examinar alumnos que no han enseñado y en

34 F. Araujo, *op. cit.*, p. 25.

35 A. Gil de Zárate, *De la instrucción pública en España*, T. II, *op. cit.*, p. 338.

36 F. Araujo, *op. cit.*, p. 28 e 29.

quienes se nota exacerbado el vicio capital de nuestra instrucción intelectual –el memorismo-, y sobre todo una falta absoluta de maestros o guías en aquellas disciplinas que tratan de aprobar nuestros alumnos libres y nuestros alumnos de enseñanza privada³⁷.

ENTRE A CONTINUIDADE E AS NOVAS PROPOSTAS DA AVALIACIÓN A PRINCIPIOS DO SÉCULO XX

O Plan Bugallal de 1903, mera adaptación do Plan de Comanones, que estivo vixente ata a reforma de Callejo en 1926, non introduciu modificacións respecto ós exames. Suprimidas nos centros oficiais as probas finais de curso ante tribunais, a partir de entón, sen perderlo carácter público, facíao o propio catedrático da materia baixo a súa responsabilidade, e incluso se admitía que o conxunto das cualificacións obtidas polo alumno durante o curso, puidese, se fose posible, substituí-lo exame final. En xeral non se abandonou a práctica do exame final, dado que os profesores estaban convencidos de que o “estudiante, si no está espoleado por el examen final, a pesar de haber cumplido satisfactoriamente durante el curso, se abandona y no estudia”³⁸. Moitos eran os profesores que seguían pensando, como D. Ángel Sevilla Marcos, catedrático de Literatura no Instituto de Lugo, que

os “conocimientos, además de digerirlos es preciso sedimentarlos, y eso sólo se consigue con el estudio, ante la perspectiva de unos exámenes finales serios a modo de culminación del curso”³⁹.

No intervalo entre os dous plans sinalados, houbo intentos de modificación da cuestión dos exames na Ensinanza Secundaria, aínda que, pola inestabilidade dos gobernos, os proxectos non chegaron a ser aprobados. Comanones, ó seu paso polo novo Ministerio de Instrucción en 1910, propuxo certas medidas sobre exames que aínda que foron aprobadas polo Consejo de Instrucción Pública non se levaron á *Gaceta* por abandonar antes o ministro a carteira de Instrucción. As propostas ían dirixidas a suprimir tódalas probas excepto as de fin de estudos, que se farían por grupos: Ciencias exactas, Ciencias físico-naturais, Ciencias históricas, Ciencias morais e políticas, Lingua e Literatura. Seguindo a tradición, as tres materias menores, a Caligrafía, a Ximnasia e o Debuxo, poderíanse acreditar por medio de certificados nos que constase simplemente a súa práctica. Separando a función docente da examinadora, optábase por constituír tribunais especiais de exame que actuarían de acordo cun programa único suficientemente amplo para que non coartase a liberdade de cátedra, e non demasiado extenso, para evitar nos

37 E. Luis-André, *La educación de la adolescencia. Estudio crítico del estado de la segunda enseñanza y de sus reformas más urgentes*, Madrid, Imprenta de “Alrededor del mundo”, 1916, pp. 41-42.

38 L. Fernández Penedo, *Historia viva del Instituto de Lugo*, Lugo, Servicio de Publicaciones de la Diputación provincial, 1987, p. 147.

39 *Ibidem*.

alumnos o perigo de *surmenage* posto en evidencia pola hixiene escolar⁴⁰.

Os exames de grao, antes de ser suprimidos, tamén quixeron ser reformados, esta vez polo ministro uiz Giménez. En realidade, a reforma —que se quedou en simple proxecto— non significaba máis ca un mero cambio de nome, ademais dunha concesión á ensinanza privada, pois tanto os alumnos oficiais coma os colexiados e libres terían que realiza-las probas de fin de Bacharelato ante un tribunal constituído por un catedrático de universidade e dous de instituto, para a ensinanza oficial e libre, e un catedrático de universidade, outro de instituto e un profesor do colexio, con voz e voto —antes só tiñan voz—, no caso da ensinaza colexiada.

A reforma máis transcendente para os exames foi a proposta no informe emitido pola Junta del Instituto-Escuela, centro creado polo ministro Santiago Alba en 1918 co obxecto de poñer en experimentación unha profunda renovación da Ensinanza Secundaria, tras seis anos de funcionamento. Na liña do criterio mantido pola ILE respecto ós exames, a Junta consideraba que o exame debía ser substituído polos resultados do traballo diario e do coñecemento persoal da formación do alumno. Baixo ningún concepto debería separarse a función examinadora da función docente, por se-los profesores os mellores coñecedores dos avances dos seus alumnos. Este

Santiago Alba creou a Junta del Instituto-Escuela, que no seu informe consideraba que “o exame debería ser substituído polos resultados do traballo diario e o coñecemento persoal da formación do alumno”.

criterio foi parcialmente aceptado polo Consejo de Instrucción Pública, pois no dictame elaborado por este organismo baseándose nos informes emitidos pola Junta del Instituto-Escuela e polos claustros dos institutos e facultades universitarias, estíbese de acordo en que a cualificación do alumno resultase da observación do traballo diario “siempre que entre las pruebas de curso figuraran periódicamente algunos ejercicios sobre partes sistemáticas de las diferentes disciplinas, para no privar al profesorado del insustituible

40 E. Díaz de la Guardia, *op. cit.*, p. 305.

elemento de juicio y al alumno del estímulo que ofrecen”⁴¹.

A Dictadura de Primo de Rivera abordou a reforma de Segunda Enseñanza, por camiños moi distintos ós proxectados anteriormente, da man do ministro Callejo (real Decreto de 25 de agosto de 1926). Os estudos dividíanse en dous períodos, un de cultura xeral, denominado Bachelato Elemental, e outro, como preparación para os estudos superiores, denominado Bacharelato Universitario bifurcado en dúas seccións: Ciencias e Letras. A reforma ía acompañada, entre outras medidas como a relativa á imposición do libro de texto único, dun reglamento de exámenes aprobado por real Decreto de 23 de maio de 1927, ó que seguiría unha real Orde de 25 de xaneiro de 1928 regulando os exames do Bacharelato Universitario. O interese, no que se refire ós exames, vaise centrar agora en reducilos pero conservando o estilo e a solemnidade do exame decimonónico⁴². O estudante, tanto o oficial coma o non oficial, terá que realizar no instituto un rigoroso exame de selección, ante tribunal —no que xunto a tres catedráticos de instituto se dará entrada a un mestre de escola nacional

e outro de ensino privado—, para iniciarlos estudos, poderá elixir entre o exame por grupos de materias, materias completas o exame final e de conxunto, no Bachelato Elemental, e deberá someterse a un exame final ou de conxunto dos tres cursos no Bacharelato Universitario. Neste último treito será potestativo nos alumnos, ademais, examínense por grupos de materias. Para todo tipo de alumnos, calquera opción de exame no Bachelato Elemental realizarase no instituto, ante tres catedráticos deste. O exame final do Bacharelato Universitario, por Letras ou Ciencias, efectuarase na universidade ante un tribunal composto de tres catedráticos das facultades respectivas, un do instituto da capital en que radique a universidade, e un doutor ou licenciado destas facultades alleo ó profesorado oficial. Resérvase para a universidade a colación do grao de Bacharel.

No plan de estudos aprobado pola república por Decreto de 29 de agosto de 1934, mantense o exame de ingreso, máis flexible —a definitiva proba de selección farase máis adiante, ó finaliza-los tres primeiros cursos—, suprimense exames finais por

41 *Ibíd.*, p. 333.

42 Así describe un alumno destes anos a súa experiencia de exame no instituto ourensán: “Daquela os estudos de bacharelato podíanse facer por ensino oficial, colexiado ou libre. Os que preferían este último sistema tiñan que prepararse durante o curso pola súa conta, ou asistindo as clases que se daban nas academias que entón había en Ourense, nas que predominaba o sistema memorístico para a maioría das asignaturas con excepción das matemáticas, que se explicaban con rigor lóxico. En xuño celebrábanse no instituto os exames das distintas asignaturas ante os tribunais correspondentes. Dun bombo sacábanse tres bolas, as tres leccións que che saíran a sorte, escollendo a que tiñas que expór para acadalo aprobado. O mestre podía facer algunha pregunta; así a min don Ramón —Otero Pedrayo, enténdese— dixome: “¿Qué sabe usted de Carlos I de España y V de Alemania?”. Eu quedei asombrado cando aquel señor tan alto e tan bó mozo, a un cativo coma min tratábo de vostede. Contestelle de carreiriña; apurou: pare, pare”. (A. Vázquez Martín, “Aqueles exames, as tres bolas”, *La Región*, 21-V-2000).

disciplinas dándolles ós profesores do curso, constituídos en Junta, a competencia de cualificarlos alumnos tendo en conta os exercicios prácticos e escritos —estes efectuados polo menos unha vez cada trimestre— realizados durante o curso. Se o labor do alumno merece unánime xuízo favorable, pasará ó curso seguinte sen necesidade de proba ningunha. Se a Junta non considera apto o alumno nalgunha materia poderá examinarse en setembro. Para este exame, a Junta de profesores, constituída en tribunal, someterá os alum-

nos a un exercicio práctico, podendo interrogalos durante ese exercicio sobre calquera materia comprendida no cuestionario. Cando o alumno non sexa considerado apto en ningunha materia repetirá curso. Aprobados os tres primeiros cursos do Bacharelato tódolos alumnos verificarán unha proba de conxunto consistente nun exercicio de redacción, problemas, lectura e tradución de francés que será xulgada por un tribunal. Ó finalizarlo sétimo curso haberá un exame de reválida.

